

UDK 811.163.42'373
Izvorni znanstveni rad
Primljen 1. veljače 2002.
Prihvaćen za tisak 6. veljače 2002.

Marija Turk

Filozofski fakultet
Trg Ivana Klobučarića 1
51 000 Rijeka
mturk@human.pefri.hr

TVORBENE ZNAČAJKE KALKIRANIH IMENICA

U članku se prikazuju tvorbeni tipovi kalkiranih imenica. Izbor tvorbenog načina uvjetovan je tvorbenim uzorkom stranojezičnog predloška i tvorbenim zakonitostima hrvatskoga jezika. Tvorbeni se model stranog predloška može prenositi vjerno ili se od njega odstupa. Odstupanja su uvjetovana ograničenjima koja zadaje tradicionalna hrvatska tvorba riječi. Unatoč ograničenjima koja postoje u tradicionalnoj tvorbi, kalkovi su utjecali na nastanak novih tvorbenih tipova. Prema vrsti prijenosa tvorbenog modela razlikuje se više tipova kalkova.

Uvod

Izbor tvorbenog načina kalkirane imenice uvjetovan je vrstom stranojezičnog predloška. Ako je predložak netvorbena riječ, izvedenica ili višečlani izraz, u hrvatskom se jeziku u pravilu reproducira jednakim tvorbenim načinom. Ako je stranojezični predložak složenica, tvorbene mogućnosti mogu podlijegati stanovitim ograničenjima: složenica se može odraziti složenicom, ali najčešće drugim tvorbenim tipovima. U svim slučajevima kad u reprodukciji stranih složenica dolazi do promjena bilo da je riječ o redosljedu kompozicijskog člana ili do prijelaza u drugi tvorbeni tip (izvedenica ili sintagma), razlozi su odstupanja uvjetovani restrikcijama tradicionalne tvorbe riječi. Ta se činjenica objašnjava strukturnim razlikama jezika u kontaktu na području tvorbe riječi. Prema načinu prijenosa stranoga tvorbenog uzorka razlikuju se

tipovi kalkova: doslovni i djelomični kalkovi, polukalkovi, formalno nezavisni neologizmi i semantički kalkovi.

Tvorbene riječi

U kalkovima prevladavaju tvorbene riječi. U njihovoj se raščlambi u ovoj raspravi uglavnom slijedi teorijski pristup koji S. Babić iznosi u knjizi *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*.

1. 1. Složena tvorba

Kalkirane se složenice opisuju formalno i semantički. Formalno se opisuju s obzirom na vrstu riječi u sastavu složenice, spojnik, prefiks i sufixs. Semantički opis pretpostavlja razgraničenje endocentričnih od egzocentričnih složenica. Složenica je endocentrična ako joj značenje ostaje u sferi njezinih sastavnica, pri čemu prvi član karakterizira drugi: *hvalospjev* (njem. *Lobgesang*) 'spjev u hvalu komu'. Složenica je egzocentrična ako joj značenje nije jednako ukupnosti značenja njezinih članova, već joj je značenje nešto novo, nešto što je više od zbroja značenja njezinih članova: *neboder* (engl. *skyscraper*) ne znači 'ono što dere nebo', nego 'vrlo visoka zgrada s mnogo katova'. Precizan je formalno-semantički opis potreban ako kalk odstupa od svojega predloška ili ako je kalk formalno i semantički podudaran sa svojim uzorom, ali se njegov tvorbeni obrazac suprotstavlja tradicionalnoj hrvatskoj tvorbi.

1. 1. 1. Složenice

Usporedba hrvatskih složenica i složenica u jezicima iz kojih se kalkiralo pokazuje da mogućnosti tradicionalnoga hrvatskog slaganja podliježu nizu formalnih i semantičkih ograničenja.

M. Rammelmeyer (1975: 32–37) obrađujući njemačke kalkove u hrvatskom jeziku, govori o trima vrstama ograničenja u tvorbi složenica:¹

- I. Prvi dio složenice ne može biti glagol, osim u tzv. imperativnih složenica, a one su stilski obilježene i ograničene.

¹ Sažeti prikaz Rammelmeyerove rasprave s posebnim osvrtom na tvorbeno ograničenja i nova tvorbeno pravila vidi u Babić (1980: 91–92).

- II. Složenice tipa *osnova + spojnik + osnova + Ø-sufiks* moraju biti egzocentrične².
- III. Kalkovi endocentričnih složenica moraju dobiti materijalno izražen sufiks.

Navedena su pravila imala gotovo neograničenu važnost. Kalkovi tvoreni prema stranojezičnim modelima, koji se nisu podudarali s navedena tri pravila, nailazili su na otpor jezikoslovaca. Kulturnom i jezičnom difuzijom, te potrebom za imenovanjem novih pojmova stvorila se potreba da se za strane pojmove stvore domaći izrazi. Sve veći broj kalkova unosio je u hrvatski jezik nove tvorbene modele koji su djelomice narušili primarna tvorbena pravila. M. Rammelmeyer (1975: 39–57) prikazuje četiri nova tvorbena tipa koja su u hrvatskom vrlo plodna:

- I. pridjev + spojnik + (nesufigirana) imenica³: *bjelobor*
- II. imenica + spojnik + (nesufigirana) imenica: *kolodvor, djelokrug*
- III. imenica + spojnik + glagolska osnova + Ø-sufiks: *bakrorez, vodostaj*
- IV. polusloženice: imenica + Ø-spojnik + (nesufigirana) imenica: *auto-promet*.

U stvaranju kalkova postoji tendencija da se predložak vjerno prenese ne samo semantički nego, koliko je moguće, i formalno. Složenice u kojima se podudara tvorbena uzorak s tvorbenim uzorkom predložka ulaze u kategoriju doslovnog kalka. Složenice u kojima se formalno i/ili semantički odstupa od predložka čine djelomični kalk. Prema vrsti osnove u drugom dijelu složenice postoje dvije skupine složenica: složenice s imeničkom osnovom i složenice s glagolskom osnovom. Prve su poznate pod nazivom čiste složenice. Čiste su složenice relativno rijetke u hrvatskom jeziku i “za jezični osjećaj nisu besprijeekorne, a i norma im često stavlja određene prigovore...” (usp. Babić, 1980: 320). Sve su čiste složenice nastale kalkiranjem endocentrične. Kad su čiste složenice doslovni kalkovi, u prvome se dijelu složenice pojavljuju, osim glagolske, sve druge osnove:

- a) imenička osnova: *parobrod* (<njem. Dampfschiff <engl. steam-ship), *svjetonazor* (<njem. Weltanschauung), *kolodvor* (<mađ. pályaudvar),⁴ *djelokrug* (<njem. Wirkungskreis);

² Isto pravilo vrijedi i za sufikse -ac, -nik, -telj, -(j)a s kojima se također tvore egzocentrične tvorenice.

³ Pridjev reprezentira i ove vrste riječi: zamjenice, brojeve, priloge.

⁴ Svi primjeri kalkova prema mađarskom predlošku preuzeti su od I. Nyomárkaya (1989, 1993a, 1993b).

- b) pridjevska osnova: *maloprodaja* (<njem. Kleinhandel), *dubokotisak* (<njem. Tiefdruck), *visokogradnja* (<njem. Hochbau);
- c) zamjenička osnova: *samoposluga* (<engl. self service), *samo-hvala* (<njem. Selbstlob), *svevlast* (<njem. Allmacht);
- d) brojevnna osnova: *dvoboj* (njem. Zweikampf), *dvopek* (<tal. biscotto),
- e) priložna osnova: *poluotok* (<lat. paeninsula), *polukrug* (njem. Halbkreis), *polusvijet* (<fr. demi-monde), *poluvrijeme* (<engl. half-time), *veleizdaja* (<njem. Hochverrat), *velesila* (<njem. Großmacht).

Složenice s glagolskom osnovom u drugom dijelu, tj. tip *imenička osnova + spojnik + glagolska osnova + Ø-sufiks* u tradicionalnoj su tvorbi riječi egzocentrične.⁵ Preslikavanjem stranih modela nastaje endocentrična složenica. Ona iskazuje glagolsku radnju izraženu glagolskom osnovom u drugome dijelu i konkretiziranu imeničkom osnovom u prvome dijelu:

drvorez (<njem. Holzschnitt), *pravorijek* (<njem. Rechtsspruch), *rukoljub* (<njem. Handkuß), *domobran* (<mađ. honvéd), *daljinokaz* (<mađ. távolságmutató), *neboder* (<engl. skyscraper) itd.

Osobito zanimljivu i za hrvatsku tvorbu riječi razumljivu pojavu čine djelomični kalkovi. U nekim se primjerima predložak prenosi slobodno. Iza prividne slobode stoji pravilo. Kad bi se, naime, predložak vjerno preslikao, u prvom bi dijelu složenice bila glagolska osnova, što se protivi tradicionalnoj tvorbi. Tako se zamjenom mjesta članova složenice dobivaju djelomični kalkovi: *Schauspiel* > *igrokaz*.

Obrnuto od spomenutog primjera postoje kalkirane složenice koje također formalno i unutarsemantički ne odgovaraju svojim predložcima. One imaju inverzni poredak sastavnica u odnosu na predložak. Predložak je endocentrična, a kalk egzocentrična složenica. Za razliku od drugih kalkiranih tipova te složenice imaju na prvome mjestu glagolski element (2. l. jd. imperativa), a imenički element na drugome mjestu. M. Rammelmeyer ih (1975: 72) zbog toga zove imperativnim složenicama. One označavaju osobu s više ili manje obilježenim značenjem u negativnom smislu (*čjepidlaka* < *Haarspalter*), rjeđe u neutralnom smislu (*pazikuća* < *Hausmeister*) ili stvar (*kažiput* < *Wegweiser*, *vadičep* < *Korkenzieher*). Te su složenice ograničene, neproduktivne i stilski obilježene.

⁵ Riječ *listopad* ne znači 'padanje lišća', nego 'mjesec kad lišće pada'.

Probijanje tradicionalnoga tvorbenog uzorka nije se događalo bez otpora. Mnoge se složenice nisu mogle održati i ostale su samo u rječnicima kao zastarjele i neobične tvorbe. Radi se o složenicama koje nepotpuno reproduciraju predložak. Riječ je o primjerima u kojima se drugi dio pojavljuje nasuprot tradicionalnoj tvorbi u obliku samostalne imenice. To se postiže tako da se na mjestu imenice na drugome mjestu pojavljuje glagolska osnova s Ø-sufiksom i složenica na taj način postaje egzocentrična. Taj proces pokazuju primjeri prema njem. Dampfmaschine *parokret*⁶ sa značenjem 'ono što se pokreće uz pomoć pare' nasuprot *parostroj*,⁷ prema Dampfschiff *paroplov*⁸ 'ono što vozi preko vode uz pomoć pare' naspram *parobrod*.⁹ Netočne reprodukcije modela vidljive su i u primjerima koje je prihvatila suvremena jezična praksa, npr. *kišobran* (<njem. Regenschirm) itd. Tvorbene se razlike odražavaju i na unutarsemantičkom planu.¹⁰

1. 1. 2. Polusloženice

Polusloženice su tvorenice na granici između sintakse i tvorbe. Radi se o složenicama u jukstapoziciji dviju nesufigiranih imenica ili točnije tipu: *imenička osnova + spojnik -Ø + nesufigirana imenica*, odnosno *imenička osnova + nesufigirana imenička osnova*. Dvije su osnove združene u jednu, pri čemu svaka zadržava svoj naglasak (v. Babić 1986: 32). Rezultat toga tvorbenog načina je endocentrična složenica, pri čemu prvi član konkretizira drugi. U literaturi se govori da je taj tip vrlo rano došao iz turskoga jezika, potom je poduprt nje-mačkim utjecajem. M. Rammelmeyer ga (1975: 66) stoga naziva tur-sko-njemačkim tipom kalkirane tvorbe. Polusloženice se javljaju u ka-tegorijama doslovnog i djelomičnog kalka i polukalka.

⁶ Riječ *parokret* kao istovrijednica njemačke riječi Dampfmaschine zabilježena je u Mažuranić-Užarevićevu (1842), Drobnicevu (1846–49), Veselićevu (1853) i Šulekovu (1860) rječniku.

⁷ Riječ *parostroj* leksikografski je prvi put zabilježena u Šulekovim rječnicima.

⁸ Riječ *paroplov* prvi je put leksikografski registrirana u Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (1853).

⁹ Izraz *parobrod* prvi je put rječnički registriran u Sbirki nekih reči, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Iliriji pomanje poznate (Danica, 1835), zatim u Mažuranić-Užarevićevu (1842), Drobnicevu (1846–49), Veselićevu (1853) i Šulekovu (1860) rječniku.

¹⁰ Imenica *Flügel* izvan složenice znači 'krilo'. Složenica *Kotflügel* je egzocentrična jer znači 'ono što blato odbacuje'. U hrvatskom je s glagolskom osnovom endocentrična.

Doslovni kalkovi vjerno prenose oba člana polusloženice: *rak-rana* (<njem. Krebswunde), *spomen-ploča* (<njem. Gedankplatte), *naliv-petro* (<njem. Füllfeder), *imendan* (<njem. Namenstag), *zimzelen* (<njem. Wintergrün), *čovjek-žaba* (<engl. frogman), *pulover-haljina* (<fr. robe-pull), *lož-ulje* (<engl. fuel-oil).

Djelomični kalk čine polusloženice u kojima je inverzni redosljed sastavnica u odnosu na model ili jedan član semantički odstupa u odnosu na model: *grad-pobratim*, *grad-prijatelj* (<engl. sister city).

Polukalkovi su vrsta hibrida koji nastaje transferom jednog i reprodukcijom drugog člana kojega stranog izraza. Ž. Muljačić (1968: 17) drži da kod polukalkova "treba razlikovati dva slučaja: a) kad je strani element moguć jedino u tom kontekstu; b) kad je moguć i drugdje." V. Muhvić-Dimanovski (1992: 164) smatra da bi prvi tip "bio poluprevedenica", a drugi "hibridna složenica"¹¹: *čarter-let* (<engl. charter flight), *čovjek-sendvič* (<engl. sandwichman), *šoužena* (<engl. show woman), *klima-uređaj* (<Klimaanlage <engl. air condition), *remek-djelo* (<mađ. remekmunka), *meč-lopta* (<engl. match-ball), *žiro-račun* (<tal. giro conto), *bjanko mjenica* (<tal. cambiale in bianco), *web-stranica* (<engl. web-page). Ove tvorenice imaju veliku produktivnost na svim područjima, osobito na području tehnike. Produktivnost im je danas poduprta utjecajem engleskog jezika. R. Filipović (1966: 10) opisuje jukstapoziciju kao vrlo čestu inovaciju u mnogim jezicima koji posuđuju iz engleskoga, a isto potvrđuje i D. Škara (1987: 120) zaključivši kako "engleski jezik, iako i nije uveo ovu inovaciju, onda svakako doprinosi naglom širenju te pojave." Jedan dio novijih polukalkova nije grafijski i ortografski prilagođen normi hrvatskoga jezika: *bungee-skok*, *web-stranica*, ili pokazuje ortografsku nedosljednost: *master-proračun*, *master proračun*, *masterproračun*.

1. 1. 3. Prefiksalsne tvorenice

Prefiksalsne složenice dijele se na dvije skupine. Prvu čine složenice s negacijom *ne-*, drugu s prijedložnim partiklima.

a) Negacija + imenica

Radi se o vrlo jednostavnom načinu tvorbe. Negacija dolazi ispred nesufigirane imenice. U semantičkom smislu negacija *ne-* označava od-

¹¹ Naziv hibridna složenica odnosi se na polusloženice u kojima je jedan stranojezični element pridružen domaćoj riječi, ali polusloženica u cjelini nema uzor u stranom jeziku.

ricanje ili negativnu procjenu pojma. Tako leksem *nedjelo* ne znači samo odricanje pojma *djelo*, već ga karakterizira kao 'loše djelo' (<njem. Untat, Übeltat).

To je vrlo produktivan tip u stručnim i administrativnim izrazima: *nestručnjak* (<njem. Nichtfachmann), *nevodič* (<njem. Nichtleiter), *nemetali* (<njem. Nichtmetalle).

b) Prijedložni prefiks

Od prijedložnih se prefikasa pojavljuju: bez-, do-, iz-, među-, na-, nad-, o-, od-, po-, pod-, pra-, prije-, pri-, pro-, raz-, s-, su-, u-, uz-, za-. Za imeničke se osnove vezuju tri prefiksa: bez-, među- i pra-, pri tom praksključivo, a bez- i među- pretežno u nesufigiranim tvorenicama.

Ostali se vezuju pretežno za glagolske osnove.

1. 1. 4. Prefiksarno-sufiksarne tvorenice

Prefiksarno-sufiksarne tvorenice s imeničkom osnovom su egzocentrične i vrlo rijetke: *podmornica* (<njem. Untersleboot), *prizemlje* (<njem. Erdgeschoß), *povjerenik* (<mađ. megbízott), *povjerenstvo* (<mađ. bizottság), *zapovjednik* (<mađ. parancsnok), *pristojba* (<mađ. illeték). Skupina prijedložno-sufiksarnih tvorenic s glagolskom osnovom brojčano je najznačajnija. Predložak se analizira i tek slaganje odgovarajućih elemenata – a ne derivacija zadanoga prefigiranoga glagola – u pravilu daje novu riječ. Tako npr. riječ *izlet* (njem. Ausflug) nije derivirana od glagola *izletjeti*, nego je složenica od *iz* + *let* (glagolska osnova + Ø-sufiks).

Slaganje je obavezno povezano sa sufiksacijom. Vrlo je čest Ø-sufiks, i to vjerojatno zbog težnje za formalnim slaganjem s predložkom: *do-kaz* (njem. Be-weis), *is-hod* (njem. Aus-gang), *is-puh* (njem. Aus-puff) itd.

Vjerojatno i rod predložka ima određeni utjecaj u tvorenicama ženskog roda: *doznaka* – Ausweisung, *najava* – Ankündigung, *ovjera* – Beglaubigung. Riječ je o tendenciji, a ne o pravilu.

1. 2. Višečlani izrazi

S. Babić (1986: 37) drži da se stvaranje izraza za nove pojmove vezom postojećih riječi ne može "ubrajati u pravu tvorbu" jer se njome "ne povećava broj oznaka, nego samo broj značenja". Višečlani su

izrazi međutim u kalkiranju vrlo česti i brojčano nadmašuju jednočlane izraze. Stoga M. Rammelmeyer (1975: 30) smatra da se istraživanje kalkova ne smije ograničiti samo na riječi, nego se moraju uzeti u obzir i skupovi riječi. Višečlani su izrazi uzualne sintagme¹² koje se od okaziionalnih razlikuju stabilnošću izraza i konvencijom precizno određenim značenjem,¹³ te mogućnošću stvaranja odgovarajućih pridjevskih složenica: *visokonaponski*, *slatkovodni* itd. Višečlani izrazi različitih su struktura:

1. 2. 1. Pridjev + imenica

Doslovni kalk preslikava isti tip iz stranog jeziku: *brza hrana* (<engl. fast food), *crna kutija* (<engl. black box), *džepna knjiga* (<engl. pocket book).

Djelomični kalk nastaje trima načinima odstupanja u odnosu na model:

a) **Reprodukcija složenica:**

brusni papir (<njem. Schmiergelpapier), *slatka voda* (<njem. Süßwasser), *visoka divljač* (<njem. Hochwild) itd.

Pretežiti se broj njemačkih složenica ne prenosi u hrvatski složenicom, nego uzualnom sintagmom *atribut + imenica*. Razlozi su ovako očitog davanja prednosti sintagmi nad složenicom višestruki. Analiza pokazuje da sintagme gotovo uvijek dolaze kad bi vjerna reprodukcija njemačke složenice hrvatskom složenicom narušila tradicionalnu tvorbu riječi.

Nesumnjivo je da je daljnji razlog odstupanja od modela jednostavnost njihova stvaranja. Uzualna sintagma u potpunosti odgovara u leksemskom i semantičkom smislu svomu predlošku. Jednostavnoj se tvorbi suprotstavlja nesiguran status tih sintagmi.

b) **Reprodukcija višečlanog izraza s obrnutim poretkom** (karakterističnim za romanske jezike): *crni film* (fr. film noir), *mrtva priroda* (fr. nature morte)

¹² M. Rammelmeyer (1975: 30) rabi Martinetov naziv "autonomna sintagma".

¹³ M. Rammelmeyer navodi primjer *brzi vlak* kao "autonomnu sintagmu" za njem. *Schnellzug*. Predložak i kalk su egzocentrični i označavaju kategoriju vlaka. Zato je potpuno ovjereni iskaz: *Brzi vlak danas sporo vozi*.

- c) **Reprodukcija prijedložne konstrukcije:** *morski plodovi* (fr. fruits de mer ili tal. frutti di mare), *državni udar* (fr. coup d'état).

1. 2. 2. *Imenica + imenica u genitivu*

Postojanost ovih sintagma ovisi o specifičnosti značenja i o učestalosti uporabe. Na obilježje uzualne sintagme opet upućuje nedjeljivost i ograničena mogućnost modifikacije. U svakom je slučaju stabilnost tih sintagmi manja od stabilnosti sintagmi *pridjev + imenica*. Sve se ubrajaju u djelomični kalk, s obzirom na to da reproduciraju različite modele – složenice, višečlane izraze drugačijeg poretka sastavnica ili prijedložne konstrukcije:

brojač okretaja (<njem. Drehzahlmesser), *igra riječi* (<njem. Wortspiel), *sloboda mišljenja* (<njem. Gedankenfreiheit), *teorija spoznaje* (<njem. Erkenntnistheorie); *banka podataka* (<engl. data bank), *bijeg mozgova* (<engl. brain drain), *rat zvijezda* (<engl. star war), *krov svijeta* (<fr. toit du monde). Kad je u sintagmi zadržan stranojezični element, kalk pripada kategoriji polukalka: *zakon linča* (engl. lynch law).

1. 2. 3. *Prijedložne konstrukcije*

Prijedložne konstrukcije rijetko su doslovni kalkovi, npr. *kula od slonovače* (<fr. tour d'ivoire), ili polukalkovi, npr. *salon za ljepotu* (<fr. salon de beauté), većinom su djelomični kalkovi jer reproduciraju stranojezične složenice ili višečlane izraze: *borba za opstanak* (<njem. Existenzkampf), *čudo od djeteta* (<njem. Wunderkind), *usisavač za prašinu* (<njem. Staubsauger), *vreća za spavanje* (<njem. Schlafsack), *element u tragovima* (<njem. Spurenelement); *lov na vještice* (<engl. witch hunt), *zemlja u razvoju* (<engl. developing country).

1. 2. 4. *Imenica + imenica (apozicija)*

Složenica se može prenijeti dvočlanim izrazom: *imenica + apozicija*, npr. *država članica* (<njem. Mitgliedstaat), *misao vodilja* (<njem. Leitgedanke), *tegljač gusjeničar* (<njem. Raupenschlepper), *pas jazavčar* (<njem. Dachshund), *pas ovčar* (<njem. Schäferhund) itd. Ove su sintagme relativno nestabilne jer svaka riječ ima svoj naglasak i može se deklinirati. Stoga se često zbog jezične ekonomije konkretizirajući član, tj. apozicija, osamostaljuje, pa od sintagme nastaje izvedenica:

gusjeničar, jazavčar, ovčar itd. Nerijetko postoje i druge inačice, npr. *ovčarski pas*. U načelu ne postoje ograničenja za tvorbu ovih vrsta kalkova. Svi su izrazi bez obzira na varijantu djelomični kalkovi.

1. 2. 5. Particip prezenta + imenica

Primjeri odražavaju vrlo često engleski *-ing* oblik: *leteći tanjur* (<engl. flying saucer), *plivajući tečaj* (<engl. floating rate), *žvakaća guma* (<engl. chewing gum). I. Nyomárkay (1993a: 120) nizom primjera pokazuje kako su u hrvatskom jeziku po uzoru na mađarski nastale konstrukcije participa prezenta i imenice: *ugródeszka > skakaća daska*, *fürdőrvos > kupaći liječnik*, ali su poslije modificirane, vjerojatno potpomognuto semantičkim razlozima: *odskočna daska*, *kupališni liječnik* i sl. Čak i u primjerima koji funkcioniraju u suvremenom hrvatskom jeziku, npr. *spavaća kola* (izraz može biti preslikan prema mađ. *hálókocsi* ili njem. *Schlafwagen*) supostoje prijedložni izrazi, npr. *kola za spavanje* ili *žvakaća guma uz guma za žvakanje*.

1. 2. 6. Redni broj + imenica

Višečlani izrazi s rednim brojem kao sastavnicom vrlo su rijetki: *prva dama* (<engl. first lady), *treći svijet* (<fr. *tièrs monde*), *sedma umjetnost* (<fr. *septième art*).

1. 2. 7. Tročlani izrazi

U tročlane izraze ubrajamo samo strukture s punoznačnim riječima: *klizno radno vrijeme* (<njem. *gleitende Arbeitszeit*), *osjećaj manje vrijednosti* (<njem. *Minderwertigkeitsgefühl*), *nepoznati leteći objekt* (<engl. unidentified flying object), *slobodna carinska podavaonica* (<engl. duty-free shop) itd.

1. 3. Izvedenice

Izvedenice imaju dvojaku strukturu: *imenička osnova + sufiks* ili *glagolska osnova + sufiks*. U odnosu na predložak mogu se razlikovati dvije podskupine kalkiranih izvedenica:

1. izvedenice kojima je predložak izvedenica i
2. izvedenice kojima je predložak složenica.

Prvu skupinu čine uglavnom doslovni kalkovi: *brojač* (<njem. Zähler), *ljevaonica* (<njem. Gießerei), *križanje* (<njem. Kreuzung), *ležaj* (<njem. Lager), *strojar* (<njem. Maschinist), *sjednica* (<njem. Sitzung), *zamrzivač* (<engl. freezer), *tjednik* (<engl. weekly) itd.

Izvedenica vrlo često reproducira stranu složenicu. Tada je dakako riječ o djelomičnom kalku. U kalkiranju se reproducira prvi, tj. konkretizirajući član složenice, a sufiks je nadomjestak za drugi konstitutivni dio složenice.

Blumenkohl > *cvjetača*, *Sparherd* > *štednjak*, *Brieftasche* > *lisnica*, *Flugblatt* > *letak*, *Knotenpunkt* > *čvorište*, *Windjacke* > *vjetrovka*, *Glühbirne* > *žarulja*, *basketball* > *košarka*, *cross-word* > *križaljka*, *teargas* > *suzavac* itd.

Reprodukcija strane složenice izvedenicom spada u najčešći oblik kalkiranja. Ta se pojava objašnjava strukturnim razlikama u tvorbi riječi između jezika davaoca i jezika primaoca modela. Složenice su na primjer u njemačkom, mađarskom i engleskom jeziku produktivni tvorbeni tip i čine otvoreni niz, dok su slavenski jezici, tako i hrvatski, više otvoreni prema izvedenicama, pa složenice u njima čine relativno zatvoreni niz.

Neke izvedenice predstavljaju rezultat krajnje faze u procesu kalkiranja. Stranojezična složenica reproducira se kao višečlani izraz, a ovaj se reducira na samo jedan član, npr. njem. *Kindergarten* > *dječji vrtić* > *vrtić*, *Waschmaschine* > *stroj za pranje rublja* > *perilica*. Jednako vrijedi i za višečlane modele: engl. *soap opera* > *sapunska opera* > *sapunica*, *chewing gum* > *guma za žvakanje/žvakaća guma* > *žvaka*. Na taj način nastale izvedenice obično su činjenice razgovornog jezika.

2. Netvorbene riječi

Netvorbene riječi ne predstavljaju u kalkiranju nikave teškoće: u njihovu nastanku ne postoje nikakva tvorbeni ograničenja, niti one potiču razvoj novih tvorbenih tipova. Netvorbene riječi su semantički kalkovi. Radi se o tome da se domaćim riječima ili udomaćenim posuđenicama pod utjecajem kojega stranog jezika pridružuje novo, dodatno značenje, a pritom zadržava i prvotno značenje. Semantički kalkovi nisu relevantni za tvorbu riječi bez obzira na to je li domaći izraz netvorbena ili tvorbeni riječ. Kad je domaći izraz tvorbeni riječ,

on je u semantičkom posuđivanju monolitan. Zbog toga sve semantičke kalkove ubrajamo u netvorbene riječi.

Radi ilustracije navodi se samo nekoliko primjera: *miš* prema engl. *mouse* dio je kompjutorske opreme, *kolač* prema engl. *cake* sa značenjem 'cjelina koju treba podijeliti na određeni broj dijelova', *krtica* prema engl. *mole* sa značenjem 'tajni agent', *lovac* prema njem. *Jäger* znači 'vrstu aviona', *generacija* prema engl. *generation* odnosi se na tehnička dostignuća proizvedena u različitim razdobljima, obično s novom, boljom kakvoćom.

3. Zaključak

Kalk – u najširem smislu toga naziva – u ovome je radu analizan na tvorbenoj razini. Analiza je pokazala da se tvorbene zakonitosti ne mogu promatrati same po sebi, nego se moraju uzeti u obzir i semantičke zakonitosti. Formalno-semantički opis i usporedba kalkova s njihovim predlošcima pokazuje:

- da kalkovi mogu biti tvorbeno i semantički podudarni sa svojim predlošcima,
- da formalno i semantički odstupaju od predloška,
- da mogu biti formalno podudarni s predloškom, ali se njihov tvorbeni obrazac suprotstavlja tradicionalnoj hrvatskoj tvorbi riječi.

Rječotvorni obrazac uvjetovan je tvorbenim modelom stranojezičnog predloška i hrvatskim tvorbenim zakonitostima. Ako je predložak netvorbena riječ, izvedenica ili višečlani izraz, u hrvatski se jezik reproducira na isti način. Ako je stranojezični predložak složenica, u hrvatski se jezik reproducira na više načina: najčešće izvedenicom, potom uzualnom sintagmom, konačno složenicom. Najveća su dakle odstupanja zamjetna u složenica. Za složenice je važno ne samo da se uklope u tvorbene modele hrvatskog jezika, već i to da budu semantički precizne, tj. endocentrične. Slučajevi prividno slobodnog prijenosa predloška, tj. slučajevi u kojima se odstupa od predloška, uvjetovani su tvorbenim i/ili semantičkim pravilima hrvatskog jezika. Prodor kalkova probijao je rezistentna tradicionalna tvorbeno-pravila i unosio nove tvorbene modele u slaganju. Hrvatski je standardni jezik prihvatio nove tvorbene tipove koji rezultiraju endocentričnim složenicama. Primjeri kalka s tvorbenim obrascem koji nije svojstven tradicionalnoj hrvatskoj tvorbi, npr. s glagolskom osnovom u prvome dijelu (tip *čjepid-*

laka), rezultiraju egzocentričnim složenicama. Ti su tvorbeni tipovi ograničeni i stilski obilježeni. Analiza pokazuje da do odstupanja od predložka dolazi gotovo uvijek kad bi vjerna reprodukcija narušila tradicionalnu tvorbu riječi ili već usvojena nova pravila.

Literatura

Babić, Stjepan, 1989: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 551 str.

Babić, Stjepan, 1980: Njemačke prevedenice – izazov našim lingvistima, *Dometi*, 9, 91–96.

Filipović, Rudolf, 1966: The English Element in the Main European Languages, *SRAZ*, 21–22, Zagreb, 103–112.

Muhvić-Dimanovski, Vesna, 1992: Prevedenice – jedan oblik neologizama, *Rad*, Zagreb: HAZU, 93–205.

Muljačić, Žarko, 1968: Tipologija jezičnog kalka. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 7, 5–19.

Nyomárkay, István, 1989: *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachenerneuerungen* [prev. s mađ. Anikó Szmodits], Budapest: Akadémiai Kiadó, 209 str.

Nyomárkay, István, 1993a: “Le cas du calque... est plus complexe” (B. Unbe-gaun) (Über die Lehnübersetzungen mit besonderer Rücksicht auf das Kroa-tisch[serbisch]e, *Studia Slavica Hung.*, 38/1–2, Budapest: Akadémiai Kiadó, 113–124.

Nyomárkay, István, 1993b: Uloga mađarskog leksika u formiranju hrvat-skoga književnog jezika u drugoj polovici XIX. stoljeća, *Rječnik i društvo* (ur. Filipović, Finka, Tafra), Zagreb: HAZU, 283–287.

Rammelmeyer, Matthias, 1975: *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbo-kroatischen: Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 359 str.

Škara, Danica, 1987: Prilog proučavanju anglicizama u hrvatskom ili srp-skom jeziku, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 26, 113–122.

Turk, Marija, 1997: Jezični kalk: tipologija i nazivlje, *Fluminensia*, 9/1–2, 85–104.

WORD FORMATION CHARACTERISTICS OF CALQUED NOUNS

Summary

Word formation types of calqued nouns are shown in the article. Word formation choice is subject to word formation structure of the foreign language model and word formation rules of the Croatian language. The word formation type of the foreign language model can either be translated exactly or modified. Modifications are subject to restrictions imposed by traditional Croatian word formation. Despite restrictions which exist in the traditional word formation, calques have influenced new word formation types. Several types of calques can be distinguished depending on the translation manner of the word formation structure.

Ključne riječi: tvorba riječi, kalk, imenice, hrvatski jezik, strani jezik

Key words: word formation, calque, noun, Croatian, foreign language